

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՓԱՇԱ ՍԱԳՐՋԵԱՆԻ ԴԱՄԱԿՆԵՐԸ ⁽¹⁾

Բերա, 2 Նոյ. 1889

... Այն պահուն ուր քեզի կը գրեմ, Գերմանիոյ կայսրն ու կայսրուհին մեր նաւահանգիստը կը մտնեն: Աւելի քան ամսէ մ'ի վեր, Պոլսոյ մէջ ուրիշ բան չի տեսնուիր բայց եթէ պատրաստութիւններ Սուլթանին օգուտափառ հիւրերուն ընդունելութեան համար: Բոլոր հին պատերը կը ծեփուին, բոլոր վերաներերը կը շրջապատուին քաղաքափերտներով զոր միակերպօրէն ճաքա տնաւ գոյնով կը ներկեն, սալալատակները կը նորոգուին, վերջապէս ամբողջ մեր քաղաքը կը մաքրուի ու կը կոկուի արժանաւայելի կերպով ընդունելու համար կայսերական այցելուները: Բոլոր տունները որ փանջալտի եւ Փերայի մէծ փողոցին վրայ կը գտնուին, հրաման ստացան այս իրիկուն եւ վաղը իրիկուն լուսավառելու. Պ. եւ տիկին Թէրզեան, ինչպէս եւ Պ. Վեստան եւ տիկին Մարի որ երէկ իրիկուն մեզի այցելութեան եկած էին, մէջերին պիտի բաժնեն մեր ունեւ.

1) Յովհաննէս փաշա Սագրեղեանի նուիրած յօդուածիս մէջ (տես Անահիտ, Ե. տարի, Թի 5-6): խոստացեր էի յաջորդ քիւի մը մէջ իւրաքանչիւր հաստատմանը այն նամակներէն զոր այդ մեծածո՛ւթ հայ անձնաւորութիւնը ուղարկած է իր Արմենակ որդւոյն, երբ այս վերջինը Փարիզ կը գտնուէր իբր ուսանող: Այսօր կը կատարեմ այդ խոստումը, հրաւարակելով այդ նամակներէն շարք մը հաւաւածներ, որոնք մէկէ աւելի տեսակէտներով շահեկան են:

Ա. 2.

ցած լապտերները՝ իրենց տունը լուսավառելու համար (1):

Բերա, 18/30 Մարտ 1890

... Իմ ճանապարհորդութիւնս դեռ լոկ աւերակալութիւն մըն է՝ որ օր օրուան վրայ կը նուաղի, որովհետեւ մինչեւ ցայսօր խնդրապշուրոյս վերաբերեալ լուր մը չտի. միւս կողմանէ Աթինէն գրեթէ տիկին Թէրզեանին թէ՛ թէ՛ ես չկարենամ Բարիզ գալ, Թերեւս ինքը ճանապարհորդութիւն մը ընէ ի Կ. Պօլիս. այս խնդիրը մայրիկին հետ յատկապէս պիտի մըտածենք, երբոր ես յոյս կտրեմ խնդրած հրաման առնելէ. եւ արգարեւ յոյս պիտի է կըտրել եթէ դեռ շարաթ մը կամ տասն օրուան չափ անցնի առանց բարձրագոյն հրամանն ընդունելու:

Բերա, 8/20 Մարտ 1890

Ինչպէս արդէն համառօտիւ խմացուցած էի... իմ քօնժէիս վերաբերեալ խնդրապիւրն ներկայացուցի Եպարքոսին, մէջը ամփոփելով Սերփիլէն էֆէնտիին եւ Խօրասանճեանին րաբօրը, յորում իմ մասնադէտներուն դիմելս եւ անոնց ցուցուցած հանձնարարներէն երթալով ջղային տկարութեանցս դարմանելու խորհուրդ կուտան ինձ: Եպարքոսը բարեհաճութեամբ ընդունեցաւ խնդրապիւրս, եւ ստույգիցի որ արդէն զայն ուղղին է յիւրեանիս. ուստի այս շարաթուան մէջ լուրի մը կը սպասեմ, որ յու-

1) Այս նամակիմ բնագիրը փրանսերէն է. փրանսերէն բառերն ալ հայերէն գրուած են:

սամ թէ նպատաւոր պիտի ըլլայ իմ խնդրանացս: Եթէ այնպէս է, այս ամսոյն վերջը (ըստ հին ոճոյ) կրնամ ճամբայ կ'ըլլեմ. բայց, ինչպէս զրեցի արդէն մայրիկին, տարակուսական պէտք է համարել այս յաջող ելքը, որպէսզի յետոյ պատրանաց տեղի չըլլայ:

Բոհմէքո, 12 Մայիս 1890

Իմ աղնիւ Արմենակս,

Քու Հ Մայիսի թուականաւ թղթիդ կը պատասխանեմ, ինչպէս կը տեսնես, Բրիւքսէլոյ իկզիէն, ուր՝ քանի մը ամիս կարծեմ չափազանց աշխատութենէ եւ դժբախտաբար զձեզ տեսնելու յոյս կորուսելէ ետքը՝ յոյժ պէտք զդացի դալ մնալ տաննէհինգ օրուան շափ... Անցեալ ուրբաթ օր եկայ հոս տեղ մը յարմարացրելու. բարեբախտաբար նոյն օրը Միւսիլ Բիւրիէն եւս կզդի կերթար Միւսիլ Ժօրժ Բերրոյին հետ միատեղ, որուն Կ. Պոլիս վայր լսած էի եւ շատ կը փափաքէի արդէն իրեն հետ տեսութիւն ընել: Բոլոր օրը միատեղ անցուցինք եւ իրեն բաւական մանրամասնութեամբ խօսեցայ իմ երկասիրութեանս վրայ (1): Յոյժ բարի անձ մըն է Միւսիլ Բերրօն (հեղինակն Histoire de l'Art անուամբ բազմահատոր հրատարակութեան որուն առաջին չորս կամ հինգ հատորն արդէն ի լոյս ընծայեալ են) եւ ձեզ շատ ծօռ կը բնակի եղեր, 45, rue d'Ulm, Ecole Normale Supérieure. Ինքն յանձն առաւ իմ աշխատութեանս օրինակներն Միւսիլ Ժիւլ Օրբերթի եւ այլ անձանց ոչ միայն իր ձեռք յանձնել, այլ եւ իրենց ուղարկութիւնը գրաւել եւ զայն հիմնապէս քննելու հրաւիրել զանոնք. ինքը այսօր պիտի մեկնի Պոլսէն եւ հաւանօրէն իմ նամակիս հետ կամ քիչ մը ետքը կը հասնի Բարիդ. ուստի կրնաս քանի մը

օրէն երթալ իրեն այցելութիւն մը ընել. զինք ճանչնալն քեզ եւս օգտակար կրնայ ըլլալ: Հրաւիրէ զինքը օր մը ձեր տունը զալու եւ մայրիկին ներկայացուր զինքը: Երբ իմ աշխատութիւնս աւարտի, այսինքն առ առաւելն ամսէ մը ետքը, Բարիդու ուսումնականաց յուղարկելիք օրինակներն՝ քեզ պիտի ուղղեմ որպէս զի իրեն տանիս յանձնես, եւ միանգամայն կարենաս զիս տեղեկացնել զրութեանս բրած աղդեցութեան եւ զտած ընդունելութեան վրայ: Կարծեմ թէ մայրիկն ալ դո՛հ կ'ըլլայ՝ շաքաթ մը առաջ ինձ հետ տեսութիւն բրած անձերը տեսնելուն: Արդարեւ նոյն օրը թեթեւ հարբուի մը ունէի՝ որ մեր ի կզդին երթեւեկութեան հաճույքը նուազեցուց, այլ միւս կողմէ, իմ աշխատութեանս ճամտմամբ, մենք օգուտ քաղեցի համաբաւոր ճանապարհորդին տեսութեան: Je vais étonner le monde, ըսի իրեն, ծիծաղելով: Եթէ դործս իբրեւ յաջողութիւն զտե՛ յեւրոպա, մեզի համար յոյժ կարեւոր հետեւանքին կրնայ ունենալ:

Դժբախտ բարեկամիս Օտեան էֆէնտիին գերեզմանին նկատմամբ դրածո՞ իր կենաց տխրալից պարագայներուն տխուր յաւելումն մըն է, զոր արդարեւ անհետացնելու պէտք է ջանք ընել. կարծեմ թէ Բարիդի հայ զաղթականութիւնը պէտք է հանգանակութեան սկիզբ մը ընէ. մենք ալ հոս մեր ձեռքէն եկածը չենք ղլանար. խօսէ՛ այս մասին Երուսաղէին (1) հետ երբ զինքը տեսնես:

Կ. Պոլիս 31 Մայիս 1890

... Իմ աշխատութիւնս դժբախտաբար դեռ աւարտեալ չէ եւ չեմ կարծեր որ դո՛ւն մէկ ու կէս ամսէ առաջ աւարտի. վստօն զի վերջին ժամանակներն քիչ մը յողնութիւն առի եւ աշխատութեանս ժամերը նուազեցուցի. միւս կողմանէ նորանոր խնդիրներ լուծելու հարկապարտեցայ՝ որոնք երկասիրութեանս կարծեմ աւելի յարկ ընծայեցին. իսկ տպելու համար կրած դժուարութիւնս այժմ լուծած եմ. խիստ դժբաժանկան տպագրութեան միջոց մը գտայ որով

1) Այս երկասիրութիւնը Սումբերեան լեզուի կամ ակնատերեմի քուրճ-քաքար լեզուներու, բայց մամաւանդ հայերէնի հետ ունեցած սերտ առնչութեանց մասին ուսումնասիրութիւն մըն էր, որուն վրայ մանրամասնօրէն խօսած եմ վերոյիշեալ յօդուածիս մէջ եւ որ դժբախտաբար անաւարտ եւ անտիպ մնացած է:

Ա. Չ.

1) Պ. Երուսաղ թմկեր:

ինքնիրենս որչափ օրինակ ուղեմ կրնամ տը-
պագրել միանգամ գրուած օրինակով. այլ մին-
չեւ Հիմայ տպագրած թերթերն դժբախտաբար
մէկգիշ զնելու պիտի պարտաւորիմ, անոնց ղեւ
խիստ շատ յաւելումներ քրած ըլլալով:

Բիքնֆիթօ, 28 Յունիս 1890

... Հոս շատ բազմութիւն կայ այս տարի.
այլ չաւտերն ինձ անծանօթ եւ օտար բնտանիք
են. եւ տեսութիւն ընելու մարդ չըկայ. այլ
այդ ինձ համար մեծ պակասութիւն մը չէ: Հոս
մնացած աստենս, բոլոր ժամանակս աշխատու-
թեամբ, քնով կամ պտրտելով կ'անցունեմ եւ
կղզւոյն օդը, ըստ սովորականին, շատ նպաս-
տաւոր եղաւ իմ առողջութեանս:

... Իմ ազնիւ տղաս, այն որ քու կրթու-
թիւնդ Փարիզ կատարելու բարեբախտութիւնն
ունիս, Աստուծոյ շնորհիւ, ամէն բանէ առաջ
ուսմունքդ լրացնելու ջանաս, եւ եթէ աւելորդ
ժամանակ ալ ունենաս, գուարճութեան ընծա-
յելու ժամերէդ դուրս, դարձեալ օգտուէ ա-
նոցմէ տանկերէն կամ անդիերէնդ չմոռնա-
լու համար կամ ըստ կարելոյն յառաջ տանելու
համար: Այս մասին քեզ մտնեմական խոր -
հուրդ մըն ալ ունիմ տալու: Գիտեմ որ քու աղ-
նիւ զգացմունքդ հախմէտ կ'ընեն թեզ ազգա-
յին դործոց շահախնդիր ըլլալու. այլ պէտք է
մեծ զգուշութեամբ հետի կենաս այն ամէն ըն-
կերութենէ որ ազգային-քաղաքական գոյն մը
ունի. արդէ ժամանակիս դրութիւնն ու բեր -
մունքը թեզ բոլորովին անծանօթ չեն եւ տա-
րակոյս չունին որ Փարիզի մէջ թերեւս քու
բնաւ կասկած չըբաժնանք մէջ եւս կան
լրտեսներ, աննշան խօսակցութիւնքն անգամ
մեծցունելով հոս իմաց տալու պատրաստ. ա-
սոր բնաւ տարակոյս մ'ունենար: Ուստի այս
մասին քեզ վերջին աստիճանի էր խրատեմ.
վասնդի կրնաս երեւակայել թէ ինչ մեծ չա-
րիք կրնան հասնիլ ինձ եւ ամենուս, եթէ ան-
դիտութեամբ անգամ առիթ մը տրուի քու կող-
մէդ ազգպիտի ցածելու վատ ամբաստանու -
թեանց:

Կ. Պոլիս, 5 Յուլիս 1890

... Հերպերթ Սթենսրքի գիրքը դժբախտա-

բար չեմ կարողացած. այլ եթէ չեմ սխալիր,
խիստ կարեւոր գրութեան մը կը վերաբերի,
այս օրուան մեծ ընկերական խնդրոյն վրայ,
որ քաղաքական տնտեսութեան Հիմնական ըս-
կողքանց եւս կը դաչի, այսինքն է պետութեան
եւ անհատին յարաբերութեանց խնդրոյն էւ
իւրաքանչիւրին ընկերական վիճակին մէջ
պատկանեալ դերին: Այս է նաեւ կարծեմ իր
Sociologic անուն դրութեան առարկայն. եւ,
եթէ լաւ կը յիշեմ, այս կարեւոր խնդիրս լու-
ծելու ձեռնարկած է, պետութեան գերն ըստ
կարելոյն սեղմելով եւ անհատից աղաւ գո-
ծունէութեան սկզբունքը՝ որ արդարեւ իսկա-
կան եւ բեղմնաւոր շարժառիթն է արդի քաղա-
քակրթութեան՝ գոնէ Հիմնապէս, պահպանե-
լով: Երբ կարդալու ըլլաս այս գիրքն, համա-
օտ տեղեկութիւն մը տուր ինձ այս մասին
պաշտպանած գրութեանը վրայ:

... Իմ Գաղափարաւմ Տնտեսութեան մի
օրինակը արդէն ուղարկեցի քեզ. մինչեւ Հի-
մայ ձեռքդ հասած պէտք է ըլլայ: Հոն երկու
տեղ, Հոդին (արգ) եւ Մալթուսի գրութեան
վերաբերեալ գլուխներուն մէջ, թերեւս բա-
ւական տեղեկութիւն կը պահեն քու անցեալ-
ներն յուզած խնդրոց վրայ:

Բեքա, 21 Յուլիս 1890

... Ատենով՝ կը յիշես անշուշտ՝ Գեղար-
ունասից զպրոցը Հսթէքիքի դասաւորութիւն
մը. զայն այն ժամանակի դիր առած էի եւ
միտք ունիմ Հիմայ տպել զայն, քանի մը տա-
հիկ բարեկամներու խորհրդով, Թարիզ օրա-
գրին մէջ, իբրեւ Փէօքթօն: Երբ տպուելու
սկսի, զայն եւս կ'ուղարկեմ քեզ եւ տանկերէ-
նի համար քեզի օգտակար կ'ըլլայ, որովհետեւ
յոյժ պարզ ոճով եւ գրեթէ զուտ տաճկերէմ
շարագրելու ջանք քրած եմ. եթէ ադէկ ընդու-
նելութիւն գտնէ այս փոքրիկ երկասիրութիւնս,
յայնժամ թերեւս ղայն տեղադրի ձեռով ալ կը
հրատարակեմ զայն, վասն զի թէ՛ առարկային
եւ թէ՛ ձեւին, այսինքն լեզուին, կողմանէ,
հաճկաց համար բոլորովին նորութիւն մըն է:

Բանկալթի, 20 Օգոստոս 1890

... Այս օրերս իմ տանկերէն գրութեանս

(գեղարուեստից վրայ) Թարիգի մէջ Հրատա-
րակութեամբ կը դրաղուէր. առջի յօդուածները
գոթախտարար լեցուն էին սխալներով, ուստի
պարտաւորութեամբ éprouve նին անձամբ սրբա-
գրելու. առ այժմ շատ աղէկ ազդեցութիւն ը-
րաւ այս փոքր աշխատութիւնն ընդհանուր հա-
տարակութեան վրայ եւ թերեւս զայն յատկա-
պէս տետրակի ձեւով եւս հրատարակեմ:

Պոլիս, Սեպտ. 1890

... Գալով քու հարցմանդ՝ տաճկերէն լե-
զուն եւրոպական տառերով նշանագրելու խրե-
ղոյն վրայ, ահաւասիկ իմ մտածութիւնքս
այս մասին: Տաճկերէնը լատին տառերով գրե-
լու՝ ի տեսականի անկարելիութիւն չեմ տե-
ներ. միայն թէ տաճկերէնին մանաւանդ ձայ-
նաւորաց երկայն եւ սուղ (պրեֆ) հնչմունքը
ճշգրիտ ներկայացուին. զոր օր. ա, եւ ա՝ բա-
ռին լալմաֆ (1) նոյնպէս եւ է, ի, յ, աւ, լէօ եւն.
ձայնաւորներուն. ասոնք արարքերին տառերով
շատ անկատար կերպով կը բացատրուին այժմ.
Գի նոյն ձայնները չկան արաբերէնի մէջ. ուստի
երբ ձայնաւորն երկայն է, երկայն է [ի]փոփով կամ
նէով կամ վալով կը գրուի. իսկ բաց սուղ ըլ-
լայ, չը գրուի եւ հարիֆէյով կը բացատրուի,
ինչպէս ալմաֆ, եւայն: Եւ գիրը կը կարգա-
դուի միանշանային ի, ը, միշտ երկայն. ը, էօ,
իւ ձայններն յատկ բացատրող տառ չը կար եւ
երկու վերջինները ինչպէս եւ ու, ետով կը բա-
ցատրուին՝ որ միանշանային բաղաձայն է (վ):
Այս դժուարութիւնք կրնան լուծուիլ պարզ
կերպով մը, այսինքն այն ձայնաւորին վրայ որ
երկայն պիտի ըլլայ, պզտիկ նշան մը աւելցը-
նելով, կամ ձեւը քիչ մը փոփոխելով, կը սուղ
հնչել պէտք ըլլայ զայն: Այս ոճը աւելի պարզ
եւ դիւրին կ'երեւի ինձ, քան թէ օրինակի հա-
մար Փրանսերէնի մէջ չը գտնուող տառեր
(զոր օրինակն ըն) ռուսերէնէ կամ նոյն տառն
ուռնցող ուրիշ լեզուէ մը փոխ առնու: Կը մնայ
ուրիշ դժուարութիւն մը որ մասամբ լեզուա-
բանութեան, բայց առաւելապէս բարոյական

հանգամանաց կը վերաբերի եւ թերեւս կարեւո-
րագոյն խոչընդոտը պիտի ըլլայ տաճկերէն
զուտեան դրութիւնը փոխելու եւ պարզելու
մասին. տաճկերէն (օսմանեան) լեզուին մէջ
զործածուած շատ մը բառեր կան որ զուտ
պարսկերէն եւ արաբերէն են. պարսկերէն բա-
ռերուն համար դժուարութիւն չը կայ. արա-
բերէն բառերէն անոնք որ զործածութեամբ
տաճկերէն բառ դարձած են, ինչպէս ֆիքապ,
գալէմ եւայն, կրնան նաեւ թերեւս նոր դրու-
թեան վերածուիլ, առանց առարկութեան հան-
դիպելու. բայց դժբախտաբար օսմաներէնի ա-
րաբերէնէ փոխառութեանց չափ եւ սահման
չը կայ. ոչ միայն գրեթէ ամէն արաբերէն բառ
օսմաներէն գրապրութեան ըստ տեղոյն կըր-
նան դործածուիլ, այլ եւ նոյն բառերն կը հո-
լովուին ըստ օրինաց արաբերէնի եւ արաբերէն
քերականութեան կանոններուն համաձայն ձե-
ւերին կը փոխեն. զոր օրինակ, ֆիքապ բառին
յոյնական կըրլայ ֆիքապ-լապ, ինչպէս նաեւ
(ըստ արաբ քերականութեան) ֆիքալլապ, գա-
լլմ, գալլէմ-լէր եւ ալլամ: Արդ այս արաբերէն
բառերուն քերականական ձեւերը նոր դրու -
թեան վերածելով նշանագրել արաբերէն քերա-
կանութեան հիմնական օրինաց դժմ մեղանշել
է անշուշտ, զոնք տաճկի գրապրութեան մեծա-
մասնութիւնն այսպէս պիտի նկատեն անշուշտ:
Ինչդիրն, թող թէ երբեմն պզտիկ պարբերու -
թիւնք եւս տաճկերէնի մէջ զործածական եղած
են, ինչպէս՝ ինշալլահ, էլիամսիլլահ, իսթաղ-
փիլլալլահ, եւայն եւայն: Այս առարկութենէ
զատ, ուրիշ կարեւորագոյն եւ փափկագոյն նը-
կատում մըն ալ կայ որուն աւելի դժուար է
թերեւս յաղթել, որ է՝ կրօնական կապակցու-
թեան՝ արաբերէնի եւ օսմաներէնի մէջ ծնու-
ցած սերտ առնչութիւնը: Կրօնից վերաբերեալ
բացատրութիւնքն եւ ձեւերն (formule)
նոր գրական դրութեան մը վերածելը, անոնց
գրական ձեւն անգամ խանգարելը՝ անտարա-
կոյս շատերուն անընդունելի եւ յայն հասա-
րակաց ազդեւ եւ անպատշաճ պիտի երեւի. ո-
րով ի սկզբան պարզ եւ բնական երեւցող փո-
փոխութեան մը ձեւնամուխ եղողներն թերեւս
իրք կրօնական յեղափոխութեան մը սկզբունքն
մուծանող, կրօնական անշտաման մը ծառայող
գրութիւն մը քարոզող novateur ներու կեր-

1) Ձեռագրքին մէջ այս երկու աւերմ տառ-
երը նշանակն կը կրեմ, ցոյց տալու համար որ
միմ երկար է եւ միւրը սուղ:

պարանք մը կը վախճամ որ չառնուն: Միով բանիւ, ըստ իս, քու բարեկամներուդ մտադրութիւնը, որչափ զովելի ըլլայ եւ թերեւս անհրաժեշտ կարեւորութիւն մը ունենայ ըստ ինքեան, շատ դժուար պիտի կրնայ յաջողիլ եւ իրապէս դործադրուիլ, քանի որ օսմաներէն լեզուն արարերէնէ զատուելով՝ ինքնազուրիս, ինքնօրէն լեզու մը չըլլայ, ինչ որ չէ՛ր այժմ 1):

Կ. Պոլիս, 4 Հոկտ. 1930

... Իսկ տաճկական տաւերու խնդրոյն զաւրով, քու նամակդ քանի մը օր ետքը Տօքթօր Մէհմէտ Ալի պէյն անուամբ ամէ՛կ մը նամակ մը ընդունեցայ, յորում կը պարզէ ինձ իր եւ իր ընկերներուն նպատակը, յոյժ մեծարողական բացատրութեամբ՝ որուն համար մեծապէս շնորհակալ եմ իրեն, եւ իրենց ընդունած տաւերուն մէկ ցուցակն ալ կ'ուղարկէ որ բաւական կը տարբերի քու յղած ցուցակէ: Կը յուսամ իմ իմն ուրիշ անգամ պատասխան գրել. այլ որովհետեւ իմ կարծիքս կը հարցնէ, կրնաս իրեն ըսել, երբ դինքը տեսնես, թէ իմ բնդհանուր խորհրդածութիւնքս զոր ծանուցած էի քեզ եւ զորս հաղորդեր ես իրեն, փոփոխելու պատճառ չեմ տեսներ, թէպէտ եւ իրենց մտադրած պարկեշտ սկզբնաւորութեան եղանակը զովելի պէտք է համարել. ուստի իրենց այլ ձեւերակին յաջորդութիւն մաղթելով, գործնական մասին, այսինքն ընդունուած նոր տաւերու վրայ միայն դիտողութիւն մը կը տեսնեմ ընելու. գէ, սատ եւ քը տաւերն ներկայացնող ինք ձեւերն մէկմէկու շատ մօտաւոր կ'երեւան ինձ եւ կը վախճամ որ՝ մանաւանդ քիչ մը արագ գրութեան մէջ, մէկմէկու եւ թերեւս Շ-ին հետ կը շփոթուին: Եթէ էօ ձայնն զերմա-

ներէնի պէս օ եւ իւ ձայնն ü գրուէր, ü-ն ու կարգացուելու պայմանաւ, արդեօք կ'օղնէր պարզութեան :

Այս դիտողութիւններս բնականապէս Մեհմէտ Ալի պէյնին ինձ զրկած ցուցակին չը վերաբերին: Միտքս կուգայ որ եւրոպացի գիտնականք կ'աշխատէին մօտերս տառադրութեան (transcription) գրութիւն մը հաստատելու որով կարելի ըլլայ միօրինակ կերպով տառադրել ամէն լեզուներն. չեմ դիտեր թէ այս խնդիրս ինչ եղաւ (1). այլ տարակոյս չկայ որ եթէ ընդհանուր լեզուադիտութեան նկատմամբ յարմար գատուած գրութեան մը կարենայ պատասխանել քու բարեկամացի գրութիւնը, մեծ օգուտ մը կ'ըլլայ այս վերջնայն համար: Դրո՞ւրախտարար անկարող եմ այս մասին իրենց աւելի ճիշդ տեղեկութիւններ տալու, զորս թերեւս գիւրադոյն կրնան ստանալ անդ ի Փարիզ:

Բեքա, 5 Նոյեմբեր 1890

... Այթուեանքին նպատակու խնդրոյն զաւրով կը ջանամ ձեռքս եկեան ընելու, ինչպէտ յաջողիլ դժուարին կ'երեւի ինձ: Այս օրերս ուրիշ եւ թերեւս աւելի արժանաւոր երիտաւարդի մը համար զիմեցին ինձ, Մկրտիչ Ապտուլահման անուն, որ քանի մը տարիէ ի վեր Բարիդ թշկուութեան դպրոցին դասերուն կը հետեւի. խղճը ուտելիք հաց անպա՛մ չունի եւ դեր. մինչեւ իսկ գրքերն ծախելու պարտաւորուեր է եւ եթէ ամիսը հարիւր ֆրանք կարենայ ունենալ, ինքզինքը հարուստ պիտի համարի. չեմ պիտար թէ ի՞նչ միջոցաւ պիտի կարենամ նպաստ մը հայթայթել այս երիտաւարդին՝ որ իբր հանճարեղ եւ արտաքայ կարգի ձիրքեր ունեցող անձ մը կը նկարագրեն ինձ:

Բեքա, 12 Նոյեմբեր 1890

... Այս ձմեռ մտադրի եմ իմ լեզուադիտական գործոյս հետ յատկապէս զբաղիլ: Գեղարուեստից վրայ փոքրիկ գրութիւնս սկսայ տպել տալ եւ կը յուսամ որ առ առաւելն մէկ ամսէ ի լոյս կ'ընծայուի: Ցերեկուան բոլոր ժամերս

1) Կը տեսնուի որ Յովիմանէտ Սագրքեան տարիներ առաջ զգացեր ու ցոյց տուեր է քուր-քեռերը աղաքերէնի որ պարսկերէնի տիրակալն լուծելն ազատելու եւ իբր ինքնորոշում լեզու մը զարգացնելու պէտքը, — ինչ որ Թուրքիա իրազգործեց Մուսթաֆա Քեմալի օրով:

սովորական դասադասութեանցս եւ պաշտօնին նուիրեալ են եւ գիշերները միայն կրնամ անձնական աշխատութեանցս պարապել: Ուստի շատ նեղահասիւռ ալ ժամանակ չունիմ եւ կը յուսամ յայսպիսեալ ձմեռն անցունել, առանց ժամանակին երկայնութիւնն զգալու, բաւական / որ ստէպ ձեր բարօրութեան եւ առողջութե: լուրերն ընդունիմ:

Բանկալքի, 19 Նոյեմբեր 1890

... Ծարաթէ մը ի վեր թէ՛ Ապտուլլահ-եանին եւ թէ՛ Ալթունեանին կանոնաւոր նպաստ մը հայթիայթիւլու կը զբաղիմ: Արդէն Արիստակէս էֆ. Ապարեանէ ամիսը չիսուն Ֆրանք ըռտացայ. ուրիշ այլեւայլ հանդանակութեամբք, ընդ ամէնը 150 Ֆրանքի չափ կարծեմ պիտի կարենանք ժողովել, որուն 100ը պիտի յատկացնենք խեղճ Ապտուլլահեանին եւ 50ը Ալթունեանին, որ արդէն 100 Ֆրանք ունի ամիսը. այս ստակն իրենց պիտի հատուցուի Maison de Famille de St-Nicholas, directeur M. Abélienի թօսոյք (Rue Turenne, 22). Կարծեմ թէ քանի մը օրէն այս անձին պէտք եղած նամակը կը գրուի Պատրիարքարանի. կողմէն: Միայն կը յուսամ թէ ապերախտ չեն գտնուիր իրենց բարերարաց եւ այս բարիքը կը զնահատեն իրենց աշխատութեամբ եւ անստղիտ բարի վարքովն. ապա թէ ոչ, նպաստն կը կտրուի անմիջապէս:

Իսկ զալով ձեր նամակագրութեանց, չեմ ուզեր ոչ մէկերնիդ նեղել կամ ձեր երկուքին ուսմանց վնասել, ուստի ես սիրով կը գոհանամ 6 օրը կամ շաբաթը մէկ անգամ լուր առնելով ձեզմէ. միայն թէ ամէն անգամ ամեն-նուղ ողջ առողջ ըլլալուն հաւատարեք ընդունիմ:

Բերա, 4 Փետրուար 1891

... Այս օրերս առջինէ շատ աւելի առիթ ունիմ Գարապազ կարապետ էֆէնտին տեսնելու, որ գրեթէ ամէն իրիկուն հոս է, խորհրդակցելու կամ աշխատելու համար պարահանդէսին վրայ զոր մտադիր ենք տալ յառաջիկայ Մարտի 7ին, ի նպատակ համազգեսաց Վարժարանին: Ամենայն ինչ առ այժմ յաջողութեամբ եւ ա-

ռանց շատ յողմութեան կը քալէ, մանաւանդ ինձ համար: Եթէ անանկեալ զժամարութեա՝ հանդիպելու չըլլանք, յալոյդ, մանաւանդ թէ փայլուն հանդէս մը ընելու ամէն պայմաններն կարող պիտի ըլլանք ապահովելու:

Բերա, 8 Մարտ 1891

... Բարոյապէս, ասկէ աւելի մեծ յալողութիւն մը չէինք կրնար սպասել: Բաց ի նոյն իսկ մեր կաթողիկ ժողովրդեան մէկ կողմնակցութենէն զոր ցաւով կը յիշեմ, ամենուրեք համակրութիւն եւ օժանդակութիւն զոտանք, բոլոր դեսպանները մեր տոմսակներն ընդունեցան. Լէտի Հուայթ եւ տիկին Մօնիէպելը, ինչպէս նաեւ Մոհսին խան մէյմէկ օթեակ եւս առին. արքէպիսկոս Վինսենթ եկած էր իր տիկնոջը հետ եւ քանի մը ժամ պատուեց մեր հանգէսը իր ներկայութեամբ, ինչպէս նաեւ Լ. Նիֆ բաշան որ մինչեւ առաւօտեան ժամ 2 ըր մեկնեցաւ սրահէն: Մեղի ամենէն աւելի ձեռնարկ եղող տիկնայք բազմաթիւ էին՝ որոնց մէջ պէտք է յիշեմ տիկին Սերգիս Համամեան, տիկին Եղուարդ պէյ Մօրըրը, տիկին Անթուան էֆ. Ապարեան, տիկին Գրիգոր էֆ. Խաբրեան եւ յատկապէս մեր տիկին Մարին որ գեղեցիկ քաւալէք մը ունէր եւ միւս պաշտպան տիկնանց հետ հանդիսացաւ բուն Տեսարանին վրայ իրենց յատկացեալ տեղը ուր կ'օգնէին մեզ վիճակահանութեան մը առարկաները ծախելու, տիկին Էլիզն որ մեղ շատ համակրութիւն ցուցուց: Սրահը լեցուն էր առանց խնդրելու ջուրով. 400 տոմս ներս մտաւ նոյն իրիկուն. պարը տեւեց մինչև առաւօտ եւ բոլորովին ընտանեկան հանդէսի մը կերպարանքն ունէր: Հասցութիւն քանակութիւնը զեռ յայտնի է. բայց կը յուսամ որ զուտ 400 ոսկւոյ կը մօտենայ: Միով բանիւ ես յոյժ գոհ եղայ, եւ ըստ իս ասկէ մեծ յաջողութիւն չէինք կրնար յուսալ: Յատուկ ստորագրութեան տեսարան մըն ալ ունէինք յորում օսմ. պարնան գրուեցաւ 10 ոսկի, Աղարեան Արիստակէս էֆէնտին, 10 ոսկի, Արքահամ բաշան, զոր եւ անձամբ տեսայ, նոյնչափ, Յակոբ բաշան, 5 ոսկի, եւայլն:

Թերեւս Արեւելիէն մէջ տեսաք որ ինձ օսմանիէի երրորդ կարգի նշան մը արուեսցաւ. այս

պատուանշանն որուն տոթիւ Արեւիւք յոյժ flateur պղտիկ յողուած մը գրած էր իմ վերան, ուղղակի վեհ. կայսեր թելադրութեամբ եւ հրամանաւ տրուած է, սակայն մեր (հեռայ) նպարըստ որուն Պալատէն գրուեր է թէ ինձ յարմար վարձատրութիւն մը առաջարկէ, այս աստիճանի նշանն առաջարկեր է, մինչդեռ ես տասը տարի առաջ Մէծիտիէի երկրորդ աստիճանն ընդունած ըլլալով իրաւունք ունէի օտմանէի երկրորդ աստիճանին: Ամէն ծանօթնեմ, մինչեւ անգամ Պաշ Գեաթիպ Սիրէյա Բալան զոր գնացի տեսայ Գալատը՝ շնորհակալութիւնք մատուցանելու համար Սուլթանին՝ իւր միջոցաւ, զարմանք եւ ցաւ կը յայտնեն այս մասին, եւ կ'ուզեմ այս իրիկուն Նպարքոս տեսնել եւ զիտողութիւններ ընել իրեն:

Բեքա, 27 Մարտ 1891

... Հիմա Կարապետ էֆէնտիին կը սպասեմ, որպէս զի միատեղ երթանք այցելութիւն մը ընելու խեղճ Աղամեանին, Ռուսաց հիւանդանոցն ի Բանկայթի: Արդէն շատոնց մտադիր էի զինքն այցելելու, բայց յարմար ժամանակ մը չէի կըցած գտնել: Կը վախնամ որ անբան տղանդաւոր այլ զժբախտ երիտասարդը կրած հիւանդութենէն (հիւժախտ շնչափողի) պիտի չը կարենայ խալըսիլ:

... Ծանապարհորդութեանս հրաման մը առնելու համար արդէն *démarche* մը ըրած ըլ-

լալս հասկցուցեր էի Կարծեմ Ասթիւէին գրած նամակիս մէջ. դեռ պատասխան մը չատի. այլ հիմայ կը մտածեմ որ թերեւս պէտք չէ անբան ցաւի իմ Պոլսէն չը մեկնելուս. վասն զի եթէ / Բա՝ զգամ ամիս մը մնալու, դեռ շատ երկայնս են մէկ մէկէ հետու պիտի մնանք, թէ մաւրիկն եւ Ասթիւէն Բարիկ կենան մինչեւ լուսմանցդ աւարտումը: Այլ եթէ ես չը կարենամ գալ, յայնժամ անհրաժեշտ դուք, կամ գոնէ երկուքնիդ, պիտի ճանապարհորդէք ի Պոլիս տակէ ամիս մը ետքը, այսինքն միատեղ պիտի ըլլանք. անկէց ետքը կը մնայ միայն տուրի մը, որուն համար կրնանք տրամադրել ինչպէս մայրիկը խնդրէ: Կը տեսնես, իմ աղնիւ Արմենակս, որ տարիներն ինչ արագութեամբ կը սահին կ'անցնին: Գու ամենէն թանկադին ժամանակը հիմայ է. վասն զի ապագային բարոյական եւ մտաւորական ընչազուլումը հիմայ կը պատրաստես, կը տեսնեմ նամակդ որ բաւական աշխատութեան պէտք ունիս զայն ստանալու համար, այլ տարակոյս չունիմ որ այն մտաւորական հարստութիւնն՝ ուղիղ եւ հաստատուն բարոյական սկզբանց հետ, ո՛ր եւ է ասպարէզի մէջ գտնուիս, քեզի պատուաւոր կացութիւն մը հայթայթելու բաւական պիտի ըլլայ: Յայնժամ ես ալ՝ որ արդէն ծերութեան գոռիվայրին ոտք կոխած եմ, հանդուրժեամբ եւ երջանկութեամբ կրնամ անցընել իմ կենացս մնացած օրերն: